

A hiány értelmezése

Indulatosan

Mostanában sokat idézik az *Eszmélet* ciklust. A IV. résznek különösen dívatja van:

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.*

Az idézések sűrűjében már-már éppolyan közönyössé válunk iránta, mint amikor *A Dunánál* sorait halljuk. Pedig egyik is, másik is a maga módján pontos összegezés, kor- és kórisme, sőt: fenyegető, illetve feloldást remélő vízió. Intelmivel mindkettő a mába ér. De hogy a kettőnek egymáshoz valami köze volna?

(A *Brassói Lapok* három József Attila-nekrológiának a szerzői bizonyára nem is sejtették, hogy milyen közel jártak az életmű egésze szempontjából fontos kapcsolatteremtéshez, 1937 decemberében, az évtizedek során majd költői közhellyé koptatott versszakok kiemelésével azokban a cikkekben, melyek választ próbáltak adni az erdélyi, a romániai magyar újságolvasóknak a kérdésre: *Hogyan élt és hogyan halt meg Ady Endre óta a legnagyobb magyar költő: József Attila?*)

Persze, lehet — talán kényelmesebb is — mindent a betegséggel, a paranoid skizofréniával, no meg a pszichoanalízissel magyarázni; vagy épp ellenkezőleg, a determinizmust csupán társadalmi osztályösszefüggésekre korlátozni. Így is, úgy is egyértelműen magyarázható e három vesszor:

*Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.*

Am vajon hasznos-e a remélt teljes igazság megismerése szempontjából egyértelmű, egyirányú magyarázatra törekedni? Vajon nem épp József Attila költészete parancsolja az utódoknak a többértelműség feltételezését, kutatását? Vajon nem kell-e szüntelenül figyelemmel lennünk a korszak paranoid skizofréniájára is — amelyet a költő már gyerekként megtapasztalt, s jószerével gyerekköltőként Juhász Gyula szellemi közelségében ugyancsak súlyosan átélt?

Az *Eszmélet* XII. részét ritkábban emlegetik, noha József Attila lírájának egyik kulcsmotívumát rendkívül gazdagon, sok-sok árnyalattal, lényegi jelentéssel mutatja fel:

*Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.*

Ez a szakasz nemcsak azért érdekes, mert kísértetiesen köti össze a gyermekkort (többek közt a *Kései siratóban* említett, keserű emlékü vonatozást az „összekuszálódott Budapest“-re) az életút lezárásával, hanem mert távlatot nyit egy olyan dimenzió felé is, amelyről a József Attila-kutatásban mostanáig alig esett szó. Magyarázkodás helyett a legjobb lesz magát a költőt idézni, aki 1930. június 16-án többek közt ezt írta Dsida Jenőnek, Kolozsvárra: „Ha sorsom fordulna immár

egy kisé, igaz örömmel néznék szét nálatok. Régi vágyam ez, ám Istenem nem juttat hozzá. Azt hiszem, tifeledek nem is ösmernek eléggé, annyira, hogy egypár hónapig, amíg körülnézhetnek egész Erdélyben, megélhetést is találjak. Igazán fáj a szívem, hogy Bécsset és Párizst, bár újságot árulván, megjárhattam, de fajtám távolabbi rétjei felé út még nem adatik.“

Vagyis, nem elég a „semmi ágán“ egzisztencialista hangulatairól, világlátásáról, az általános elidegenedés párhuzamairól beszélni, mint ahogy nem elég, nem méltányos József Attila örökségével szemben csupán a harcoss emlékeket megidézni, minden fölé emelni. A költő közösségkeresése sokkal összetettebb, több gyökerű, mint ahogy az ma a köztudatban él, s a hiányt sem szabad a felszínen vagy egy bizonyos közegben maradvá értelmezni. És egyáltalán: érdemes utánanézni, hiány-e a „hiány“, vajon nem sokkal több adat bújik meg a könyvtárak, levéltárak mélyén, sőt magukban a versekben, mint ahogy hittük? Vajon mindmáig jól illesztettük-e egymáshoz az életmű részeit, vajon nem emeltünk olykor mesterséges válaszfalakat oda, ahol József Attila, pályája legjobb szakaszaiban, épp e válaszfalakat akarta ledönteni? Ahogy már régóta természetes Adyt a kortársak legnagyobbjaihoz (és nem Csizmadia Sándorhoz) s a kor teljes problémavilágához mérni, vajon nem volna magától értetődő József Attilát is az irodalom egészének és az őt a világnak adó nagyobb közösség, a nemzet gondjai egészének összefüggésrendszerében tudomásul venni, magunkénak tudni? Szabad-e szembeállítani a költő korai proletár kiszolgáltatottságát, osztályharcos dühét és elméleten élesített internacionalizmusát a sokféle bántáson felülkerekedő hazafiságával? Kell-e, szabad-e folytatni a személyes konfliktusokon, csoportérdekeken s nem utolsósorban a kortárs- és utód-kisajátítók mesterkedésein alapuló, nézet- és magatartáskülönbségeket szakadéknak mutató ütköztetéseket — vagy hasznosabb, irodalomtörténetileg s a közösség jelenjövője szempontjából is igazabb a különbözésben az egységre, az egységtörekvésre is figyelni? Lehet-e tartósan megfeledkezni Juhász Gyula szerepéről József Attila költővé érésében és elismertetésében, lehet-e végig nem gondolni az ifjúkori Ady-indíttatás következményeit (gondoljunk csak a *Pogányos hitvallás magyarul* utolsó szakaszára), s nem látni meg a törvényszerűséget abban, hogy élete utolsó szakaszában közel került Móricz Zsigmondhoz? De, továbbhajtván e gondolatmenetet: nyilván nem felel meg sem az életrajzi, sem az irodalomtörténeti tényeknek, ha egyik oldalra állítjuk József Attilát, a másikra Babitsot meg Kassákot meg Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet és Illyés Gyulát. A József Attila—Babits Mihály-, illetve Babits—József Attila-pernek persze éppúgy megvan a maga története, mint a Kassák—József Attila-konfliktusnak, könnyelműen, az utód fölényével nem lehet elintézni, ad acta tenni őket. Mert például nem felelhet el, hogy József Attila nemcsak az *Egy költőre* kegyetlenül kemény, részben igaztalan ítéletét mondta ki, 1930-ban, hanem megírta pár évvel később a *Magad emésztd* helyreigazítását is (sajnos, lapban, kötetben nem közölte):

*Most már értelek.
Pörös felek
szemben álltunk, de te szintén
más ügyben, más talaj felett
tanúskodtál, mint én.*

És nem érdektelen, hogy éppen a Babitshoz írt második versébe iktatta be az *Eszmélet* IV. részének első öt sorát („Akár egy halom hasított fa...“), a filozófiai általánosítás után nagyon is konkrétan értelmezve konfliktusukat:

*Így él a gazdag is, szegény is,
így szenvedünk te is meg én is
s még jó, ha az ember haragja
nem az embert magát harapja,
hanem valaki mást,
dudás a fuvolást,
én téged és engemet te, —
mert mi lenne, mi történhetne,
ha mindig magunkba marna
az értelem iszonyu karma?*

(Hasonló gesztusra Kassák, az 1931-es *Korunkban* József Attilától ledorongolt Kassák adott példát — negyedszázaddal költő-kritikusa halála után. Ez sem csupán személyes érdekű. Íme: „Az egyik késő este néhány fiatal munkással hazafelé indultam az Andrassy úti Lidó-kávéházból, s az Abbázia előtt valaki a nevemet

kiáltozta utánam. József Attila volt, hozzám futott, s akdatáskájából kivett egy már megdedikált versfüzetet, és kért, hogy felejtsem el és bocsássam meg az ellem iránt, ma már tudja, igazságtalan támadását. Kezet fogtunk, s ezután ismét elég sűrűn találkoztunk. József Attilánál a hirtelen nekidühödés és hirtelen megbánás elég gyakori eset volt. — Nemezszer láttam József Attilát lángoló haragba borultan és olyankor, amikor igaz könnyekkel sírt. Indulatai és meghatottsága könnyen a végletekbe sodorták. Sírnál láttam a Cserépfalvi-könyvesboltban, panaszkodva, hogy szerkesztő létere a Szép Szó nem akarja lehozni verseit, mert a munkatársak intrikálnak ellene, és láttam sírnál a Népszava szerkesztőségének folyosóján, mikor egyszerre nyolc versét adták vissza mint közölhetetlent.“)

József Attila és Illyés Gyula kapcsolatainak, barátságának, együtt- és különhaladásának a feltérképezése természetesen a jövő feladata, azt azonban éppen a *Korunk*-ban kell újra és újra elmondanunk, hogy Gaál Gábor elsőként éppen az ő verseiket tűzte a *Korunk* zászlajára, 1932 decemberében; Illyés elbeszélő költeménye, a *Hősökről beszélek* (első része) nyitotta a folyóirat-számot, s a főlaptest végén, Jeszenszky (Molnár) Erik tanulmánya (*Birtokelosztás a mai Magyarországon*) után tördelve következett az *Invokáció*, amelyben József Attila a százhusz millióért szól, kinek nem jut egy falat kenyér; de:

*Megszületett az a Gyermeke, kit nem véd sem Isten, sem Király —
Egész világ ege alatt
Emeld föl műszered, szavadat, —
Ismered a modern pszichológiát, —
Szíved elől nincs menekvés. Énekeld a munkások dalát!*

S amit tudomásunk szerint az eddigi kutatás nem emelt ki, ugyanennek a *Korunk*-számának a *Szemle*-rovatóban Fábry Zoltán (egészen más jellegű művekről, új német és amerikai regényekről számolva be, *A háromszázötven oldal győzelme* címmel) együtt említi a két költőt mint a baloldal reményességét. („Gondoljunk a pesti bátorságjelekre, írókra, akikre sokan már nem is számitottak — Zsolt Bélára, Illyés Gyulára, József Attilára, Szimonidesz Lajosra — akikről a rend és nyugalom bírósága kéri számon a kinyilatkoztatott lelkiismeretet. Még nem gyávultunk el egészen, mindössze annyi történt, hogy a régiek helyére újak kerülnek.“)

Szinte bárhova lapozunk tehát, feltárandó, újraértelmezendő adatok, művelődéstörténeti, életrajzi és esztétikai tények sokaságával találkozunk, amelyek legáltalában árnyalhatják a József Attila-képet. Különösen szükség van erre az említett „hiány“ értelmezésében. Mert igaz ugyan, hogy József Attila sosem jutott el Erdélybe, apja keresésére sem indult el Romániába (noha a *Brassói Lapok* 1936. július 5-i számában közölt, egy nappal korábban Budapesten készült interjú szerint apja tartózkodási helyeül nem Amerikát, hanem Bráilát emlegette!) — de korántsem voltak közömbösek neki e „távolabbi rétek“, fajtája emberei, írói, lapjai. Hogy mennyire nem voltak közömbösek, azt könyvnyi tanulmányban lehetne elmondani; a teljességre, a messze vezető összefüggésrendszer felrajzolásáról többféle kényszerből (itt) lemondva ugyan, jelezni mégis a legfontosabb kapcsolatokat, kezdeteket és kiteljesüléseket azért is elengedhetetlen, mert a szerénynek minősíthető régebbi közlemények egy (nagyobbik?) része töredékes vagy egyenesen hamis képet adott József Attila és a romániai magyar sajtó, irodalom viszonyáról, tényeket hallgatott el, torzán idézett, meglévő világnézeti, esztétikai különbségeket, konfliktusokat ijesztő szakadékként állított be, legfőképpen pedig a (részlegesen) feltárt adatokat csupán adaléknak tekintette, s meg sem próbált összefüggést teremteni az életmű egészével, illetve a romániai magyar irodalom reális történetével.

(A dogmatizmusnak, az irodalomtörténeti prekonceptióknak a legsúlyosabb árat Pataki Bálint fizette; *Az egykori romániai magyar folyóiratok — és József Attila* címmel az *Utunk* 1958. december 4-i számában közölt tanulmány a régi *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* valósággal gyűlölködő szembeállítására épült. Abafáy Gusztáv „adalékai“ — *Adalékok József Attila életéhez és költészetéhez*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1960. 3-4. — tüntetően vállalják a partikularitást, az egyoldalúságot, sőt a ma már megmosolyogtató aktualizálást; a szerző érdeműl tudhatjuk viszont be a harmincas évek romániai magyar politikai sajtójának átnézését, különösen pedig hogy ráirányította a figyelmet a *Brassói Lapok* József Attila-közleményeire. Láng Gusztáv és Jancsik Pál dolgozata megbízható tájékoztatást nyújt *József Attila és a Korunk* kapcsolatáról — *Korunk*, 1962. 12. —, két évtized távolából azonban szükségesnek mutatkozik az újabb kutatások és értelmezések beépítése a Gaál Gábor-i *Korunk*-ból kibontható összképbe, ezen túlmenően azonban a viszonyítás is más lapokhoz, a költői pálya és szemlélet fordulataihoz.)

Higgadtan

Szabolcsi Miklós, József Attila életének és művének lelkiismeretes kutatója a monográfia első kötetében (*Fiatal életek indulója*, Budapest, 1963) a költő pályakezdése korából több versre utal, mint amennyi az akadémiai kiadás, az „összes művek” négy kötetében (1955—1967) megtalálható. A lényegesen új azonban az „összes”-hez képest — az értelmezés. A Szabolcsi és Waldapfel József gondozta *Versek I.* kötetének jegyzeteiben a *Szerelmes keserű hazafiságról* például még ezt olvashatjuk: „A vers azok közé az önképzőkori, 1922 első félévben írt próbálkozások közé tartozhatott, [...] amelyekben a még kiforratlan gimnazista engedményeket tett iskolája, környezete nyomásának. Szinte kötelezően követelték meg a fiatal költőtől az effajta versek írását.” Ha ezt a magyarázatot komolyan vennénk, meglehetősen tartósnak kellene feltételeznünk ezt az „önképzőkori kényszert”, hiszen csak tallózva az 1922 és 1924 közti verstermésben, számos idézet kíváncsokra ide (*Juhász Gyulához, Bús magyar éneke, Magyarok* — az 1923-as, illetve az 1924-es változat —, *Egyszerű ez*); a „semlegesnek” vélhető versekből is, mint amilyen a *Tél* („Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni, / hogy melegednének az emberek”), vagy éppen a már-már osztályharcosokból, például a világszabadság zászlaját meglobogtató *Petőfi tüze*ből; a centenáriumi ébresztést József Attila így kezdi:

*Falvát megörült népe lerombolá,
házunk az nincs, fél fal, ha mi megmaradt,
gonosz Tél van s e kis családnak
tüze, Petőfi — az Eszme: hol van?*

A nemzetieskedő jelszavakon hovatovább nyilván átlát, ám nem úgy, hogy magát a hovatartozást tagadná. (A *Karácsonyban*: „Aki magyar az nem fázik / De a hidegben mindenki ember / Aki fázik melegedni akar“.) Monográfiájában így látja ezt már Szabolcsi is, összegezése pontos, lényegre mutató. Továbbgondolhatósága miatt is érdemes idézni, amit a *Szépség koldusa* ifjú lírikusáról megállapít: „Rossz-érzése egyik összetevője ebben az időszakban kétségtelenül az a sajátos komplexum, amit magyarság-érzésnek nevezünk. Részint társadalmi-egyéni elégedetlenség vetíti át nemzetivé, részint Ady és Juhász tragikus magyarság-szemléletét örökíti tovább — hatása van rá iskolának, közszellemnek, a sajtó hangjának —, s anélkül, hogy mélyen érintené, őt is érinti az, ami csaknem mindenkiben megrendülést okozott [...] Makó határszéli város lett, a lapok tele vannak a határon túli eseményekkel, a határvonal problémáival, — mindez ott élt a légkörben.“ Legfeljebb azon vitatkozhatnánk Szabolcsival, hogyan is értelmezzük e kitétel: „anélkül, hogy mélyen érintené“. A *Szerelmes keserű hazafiságból* például ha nemcsak az első három, hanem az első négy sort olvassuk újra, bizonyára másképp hat a vers hangütése:

*Engem nem hívnak Párizsok, Velencék,
hol mint szökökút, gyöngyöz életár,
reám Hazám tarolt mezője vár —
O, csak tarolt ne volna! én is mennék!*

Meggyőződésünkben erősíthet a már említett fiatalkori versek hozzáolvasása az idézethez; s jöllehet József Attila itt még valóban nem a saját hangján szól, az utánérzés nem feltétlenül a másoktól kiművelt forma egyeduralmáról, a benne megfogalmazott gondolatok és érzések felületességéről vall.

Az viszont vitathatatlan, hogy nem a *Bús magyar éneke*-szerű költemények (zsengék) teremtik meg József Attila híret Erdélyben. Eppenséggel nem. (E versek többsége különben máig ismeretlen a hazai magyar olvasóközönség szélesebb körében.) Az első, általunk ismert adat korántsem tekinthető a revizionizmus, a hivatalos magyarországi kurzus támogatásának; ellenkezőleg, Gaál Gábor 1926. november 2-i cikke — már megjelenésének helyénél fogva („*Új Kelet* — zsidó politikai hetilap” — áll e kolozsvári újság fejlécén) — alkalmatlan ilyenfajta hangulatkelésre. A *Tiszta szívvel* cím alatt a következő szerkesztőségi megjegyzés olvasható: „Az alábbi rendkívül érdekes cikket Gaál Gábor, az emigrációban élő jónévű magyar esztéta írta az *Új Kelet*nek. A cikk jellemző fotográfiáját adja a háború utáni magyar irodalom egy darabjának.“ Magában a cikkben előfordul az „orgovány-ideológia” kifejezés, de határozottan politikai színezetű a gondolatmenet egésze, s a *Nyugatban* megjelent Ignó-cikk alapján elemzett József Attila-vers, a *Tiszta szívvel* ezt lehetővé is teszi. E fontos politikai vetület mellett azonban észre kell vennünk Gaál Gábor határozott esztétikai-irodalompolitikai-irodalomtörténeti mi-

nősítését is: „József Attila e ritka verséről, mely a nagy magyar népi örökség ősi vadonából egy igaz virágot jelent, még e sorok írója is sűrű oldalakat írhatna, s e sorok az újabkori magyar irodalom történetének egy vezérfejezetét vezetnék be (az irodalom mindig formák és érzelmek története).“ A cikk végén Gaál Gábor idézi mind a négy versszakot, az első erdélyi kritika ilyenformán az első itteni József Attila-közlés is. (Egy korábbi, 1926. április 23-án Bécsből keltezett, Mikes Lajosnak címzett József Attila-levél utal ugyan bizonyos Magyarországon kívüli magyar nyelvű megjelenésekre — „Különbem több laptól várok pénzt...“ —, valószínűleg azonban, hogy itt nem romániai, hanem csehszlovákiai lapokról van szó.)

József Attila és Gaál Gábor további találkozásainak ellenőrizhető, igazolható színhelye majd a Gaál szerkesztette *Korunk* lesz, 1931-gyel (a Kassák-kritika éve), illetve 1932-vel kezdődőleg; de ha nem csupán a József Attilától, hanem a József Attiláról közölt írásokat számítjuk, 1929-re hozható elő a folytatás (Nádass József kritikája a *Nincsen apám se anyám* kötetéről). A *Korunk* József Attila-anyagának mennyisége és minősége (a hat vers: *Invokáció*, *Elégia*, *Óda*, *Egy kisgyerek sír*, *A tőkések hasznáról*, *Vigasz*; a kortárs cseh és román költészetből, illetve németből készült fordítások; négy József Attila-tanulmány, kritika), a költő műveivel való meglehetősen sűrű foglalkozás s a fennmaradt egyetlen, ám jelentős Gaál Gábor-levél (melyben a *Korunkban* hozott József Attila-versek kötetbe gyűjtését ajánlja fel, 1933. március 11-én — ahogy Illyés Gyulától is megjelentette a *Hősökről beszélek*-et) — mindez nem hagy kétséget afelől, hogy Gaál költőnk egyik legértőbb, legfontosabb szerkesztője volt.

De nem az egyedüli Erdélyben, a húszas évek végén, a harmincasok elején, aki felfigyel József Attila tehetségére. Az adatok tulajdonképpen csak most kezdenek összeállni, és remélhető, hogy újabbak is előbukkannak még; ám az eddigiek ismeretében is határozottan állíthatjuk, hogy Gaál Gábor mellett éppen az „ellenlábás“ Kuncz Aladár, az *Ellenzék* című kolozsvári napilap kitűnő vasárnapi mellékletének, majd 1929 augusztusától, Áprily távozása után, az *Erdélyi Helikon*-nak a szerkesztője volt az, aki egyengette József Attila erdélyi útját, lírájának megismertetését, értékelését. Legbiztosabb támpontunk a költő levele Kuncz Aladárhoz, 1928. április 25-én: „Kedves Kuncz Aladár, örömmel hallottam, hogy föl-tűzted zászlómat az Ellenzék magoslataira és szintazonképp örömmel várom a pénzcsékket. Azonban, mint talán Te is sejtjed, ez az öröm, a pénzvárás öröme immár igen hosszúra nyúlik és különösen hasizmaim szenvednek emez állandó örvendezéstől, merthogy hosszas és sanyarú állapotaimban igen kevés előkészítő gyakorlatom volt vala, verékergetés foglalkozású lévén, ilyen hashullámzatú derűhöz.“ Ez a — *Tiszta szívvel* hangulatával rokon, mégis derűsebb — hang közvetlen baráti kapcsolatra utal, amely áthidalja a tizenkilenc év korkülönbséget, a társadalmi és irodalmi (1928-as!) rangkülönbséget; a további sorok még egyértelműbbé teszik viszonyukat: „A Pásztortűzben jött néhány versemet egy-két nappal ezelőtt láttam csupán, az egyetemi könyvtárban böngészvén. Azonkívül hogy jólesett, semmi köszönetet nem mondok, nehogy elbizd magadat. Különbem is erre, szép sorjában, adódnak majd módok.“ Előfizetési ívet is küld, a *Nincsen apám se anyám* című kötetére, s üdvözlétét küldi Áprily Lajosnak — aki ekkor a *Helikont* szerkeszti, s társszerkesztője a *Pásztortűznek*. („Áprilynak add át kérlek üdvözlömetem, hacsak nem sértődik meg egy foglalkozására nézve járókelő-számláló fiatalember ilyen irányú és barátságos szándékain.“)

1928. január 29-én, egy Molter-novella, Reményik-versek mellett valóban megtalálható két József Attila-vers az *Ellenzékben*, pár szavas bemutatással: „Budapestben élő, székeley származású poeta. A legfiatalabb — húszéves — nemzedék egyik legtehetségesebb tagja.“ Alatta olvasható a *Kövek s a Miért mondottál rosszat nekem*; ez utóbbi, ha nem is mondható osztályharcos versnek, több, mint alkalmi hangulat („s hazaballagunk éppolyan fáradtan, / miként a kapás, szóvalan munkások, / akik a földek békés erejébe / százannyit termő magokat vetettek“). De nem ez a legfigyelemreméltóbb a közlésben. Minthogy néhány évvel korábban írt, más lapokban már közreadott s a *Nem én kiáltok* (1925) című József Attila-kötetben is megtalálható versek ezek, feltételezhető — az idézett levél nem zárja ki —, hogy a szerkesztő kezdeményéről van szó. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a *Pásztortűz* első József Attila-közléseit tartalmazó, 1928. 2. számon szintén január 29-i dátumot találunk, s a *József Attila versei* cím alatt közölt négy vers (*Üvegöntök*, *Nyolceztendő lányok*, *Mikor az utcán átment a kedves*, *Megfáradt ember*) közül három ugyancsak a *Nem én kiáltok* kötetből való; igaz, a *Mikor az utcán átment a kedves* csak a *Nincsen apám se anyám* (1929) kötet hozta, ez korábban a *Malóci Friss Újságban* s a *Népszavában* 1925-ben, a *Kassai Naplóban* 1927-ben jelent meg. Az akadémiai kiadás jegyzetei szerint az utóbbi vers valószínűleg az első közlés nyomán került a *Pásztortűzbe*. Ennek viszont ellentmond a

Pásztortűz említett számának „Irodalom-művészet“ rovatában, a lap végén rejtőző, aláíratlan kis cikk (címe: *József Attila*), amelyből arra következtethetünk, hogy az itt közlésre került verseket (esetleg az *Ellenzék*hez kerültek is?) maga a költő küldte el a szerkesztőségbe, valószínűleg a szerkesztő kérésére. (Lehet-e véletlen az egyezés az *Ellenzék* s a *Pásztortűz* bemutató szövegében?) De akárhogy jutottak el a kéziratok Kolozsvárra, a tény tény marad, s a verseket kísérő szöveg önmagáért beszél:

József Attila

A Pásztortűz programja szerint nem feledkeznek meg arról, hogy időről időre bemutassa olvasóinak azokat az írókat és költőket, akik Magyarországon tehetőségük biztató jelével föltűnnek. Mai számunkban József Attilától közlünk több verset, aki a mai magyar költői nemzedéknek egyik legfiatalabb tagja. Mindössze húszéves. Levelében, amelyet hozzánk beküldött, verseihez mellékelve, késedelmét azzal indokolja, hogy „kollokváltogatott az egyetemen mellesleg teljesen s közben alapvizgára készült“. Ahogy mondani szokták, az „iskola padjaiban van még a legfiatalabb magyar lírikus, de versein cseppet sem látszik meg ez az iskolapados fiatalosság. József Attila a háború utáni fiatalok közül való, akik hamar értek, mert az élményből és a megpróbáltatásból bőven kijutott nekik. És örömmel állapíthatjuk meg, hogy ebben a korai érésben nincs semmi fanyarság vagy beteges rezignáció. Igazi, erőteljes fiatal lélek szól hozzánk e versekből, akinek érettsége csak annyiban áll, hogy elkerüli a fiatalosság szokott hibáit. Egyszerű dolgokról, egyszerűen dalol, de biztos kifejező készséggel. Ha költészetének sajátosságaiban azokat a szálakat keressük, amelyekkel elődeihez kapcsolódik, a magyar modern líra primitívvistáira kell gondolnunk. Csakhogy, ami ezeknél inkább szerep volt s az elfinomult érzékek játékos önámítása, ugyanez József Attilánál komoly és őszinte tartalomná válik. Az öregebbek eszközeivel, de fiatalos lelkeséggel és élni akaró hittel versel a legfiatalabb magyar lírikus, aki egyébként éppen úgy, mint Erdélyi József, innen Erdélyből szakadt Magyarországra, s a kifogyhatatlan székely talantum újabb bizonyosságaként kér helyet a magyar irodalom jövőjében.

Egy-két életrajzi adat téves, a lényeg azonban, a jellemzés esztétikai és társadalmi érzékenységre, felelősségre vall. Ezen csak az csodálkozhat el, akinek nem került kezébe a húszas évek végének, a harmincasok legelejének a *Pásztortűze* (amelynek Gaál Gábor állandó munkatársa volt, még *Korunk*-szerkesztő korában, 1928-ban is, de neve 1930-ban szintén feltűnik itt!), s aki elhitte a nem is olyan régi, torzító jellemzéseket. A cikk szerzőségét egyelőre nem tudjuk megállapítani; a huszonegy éves Dsida Jenő ugyan ekkor már dolgozik a lapnál, a szöveg azonban József Attilánál idősebb irodalmárt sejtet — vagy pedig a fiatalon befütt, önmagában erősen bizó költő-szerkesztő szerepjátszását lássuk mögötte? A József Attiláról írt későbbi Dsida-kritika eltéréseket is mutat a jellemzésben; Áprilyra vagy esetleg Kunczra gyanakodjunk tehát? Kuncz szerepe mindenesetre továbbra is jelentős József Attila erdélyi szereplésében. Az *Ellenzék* 1928. február 27-én ismét József Attila-verset közöl, a *Fiatalságom énekét*. S noha 1928-ban az újság hasábjain nem lát napvilágot több verse (a Fehér Erzsébet-től sajtó alá rendezett *József Attila válogatott levelezése*. Budapest, 1976. szerint a költő tíz verset mellékel a Kuncznak írt 1928. április 25-i levélhez), József Attilát a melléklet szerkesztője bizonyára nem „ejti“ — mert akkor nem emelné ki (a május 20-i számban) a *Nyugat* 1928. május 16-i füzetét ismertető kis hírből József Attila versét (augusztus 12-én a teljes tartalomjegyzéket közlik, természetesen költőnk feltüntetésével) — legfőképpen azonban nem biztosítana teref számára új lapjában; az *Erdélyi Helikonban*.

József Attila neve először 1929 októberében jelenik meg a *Helikonban* — egy időben tehát a *Korunk*-beli Nádass-cikkkel. Egyszerre két könyvkritikában szerepel a neve — az egyikben ő a főszereplő: Szentimrei Jenő ismerteti a Bartha Miklós Társaság negyedévi kiadványát, az *Új Magyar Földet*, pár lappal odébb pedig, a „Könyvek és írók“ rovat végén, a *Nincsen apám se anyám* című verskötetet. Az első cikk a magyar főiskolai ifjúság reális jövőkeresését méltatja. Szentimrei szerint „ez a könyv [az *Új Magyar Föld*] a legbiztatóbb jelenségek egyike a magyar horizonton“. Lelkesedésének magyarázata nyíltan társadalompolitikai: „Az itt felszínre hozott gondolatokkal és elképzelésekkel foglalkozni kell, részletesen és több oldalról, hogy a magyar köztudat erjesztőjévé váljanak. Tengelyükben a magyar faluprobléma áll, szélesen demokratikus államrendben elképzelte megoldással, mely további összefüggésekben a kelet-európai agrárállamok konföderációja felé vezetne.

Ezen belül a nemzeti és szociális kérdések elrendezésére sorakoznak fel nagyon figyelemreméltó gondolatok, és a kötetet olyan poéták versei díszítik, akiknek költészete a tanulmányírókkal azonos koncepcióból sarjad ki.

Addig is, míg egyenként foglalkoznak a könyv írásaival szakemberek, álljon itt néhány név, amelyeknek — nem is kell hozzá különösebb látnoki tehetség — bizonyosan szerep jut a jövőben a magyarság sorsának formálásában. Fábíán Dániel, Pintér Ferenc, Kodolányi János, Szabó Bertalan, Békássy Sándor, Szigethy Endre értékezései, Illyés Gyula, József Attila, Lakatos Péter Pál és Erdélyi József versei néha már túl is járnak az ígéret határán, és örvendetesen kész értékeket csillogtatnak meg.

E fiatal poéták egyikéről, József Attiláról Szentimreinek nem kevésbé elismerő szavai vannak. Személyesen nem ismeri („néhány hangjából“ feltételezi, hogy Erdélyből származott el), két-három versét olvasta korábban, s most a rácsodálkozás, a felfedezés izgalmával elemzi verskötetét. Nem osztályköltő, véli József Attiláról, az egész világ ellen berzenkedik. Gazdag kedélye Csonakaira, játékos hányavetisége Tamási Aronra emlékezteti, s úgy látja, „formáiban valami új népdal születik“. A *Ringatót* idézi (ez is a Kuncznak küldött kéziratok közt volt, még *Holott náddal ringat* címmel). A cikk befejező pár mondata irodalomtörténeti előrelátással jövendőli meg József Attila rendkívüli nagyságát: „És látszik a lépte is, ahogy egyre szélesedő munkatér felé igyekszik, ahogy keresi a feladatokat, az előjövendő, nagy költőhöz méltó feladatokat. Ma még gyerek, de fog még oroszlán-erővel ketrecet is rázni egész bizonyosan.“

A *Helikon* e számában egy harmadik Szentimrei-cikk is található, ami elgondolkoztathatja a kutatót, vajon Szentimrei ebben az időszakban nem folyt-e bele a szerkesztésbe, tanácsadói minőségben, vajon nem neki is tulajdonítható, hogy az így megünnepelt ifjú költő a következő *Helikon*-évfolyamban többször is hangot kap? És nem is akármilyen összefüggésben. Hiszen a már ebben a számban, a hírekben beigért — a következő, 1929. novemberi számra tervezett — ankét nem akármilyen vállalkozás: a szerkesztő bízik benne, hogy különös érdeklődést fog kiváltani a fiatal magyar írók „vallomásszerű nyilatkozatsorozata a magyar irodalom jövőjéről és irodalmi eszményeiről. Az Erdélyi Helikon kitűzött céljához, amely egyetemes magyar irodalmi összefogó szempontokat keres, ezzel az ankétal közelebb akar jutni.“ Az ankét, Babits ugyancsak előre bejelentett cikkével együtt (*Európaiság és regionalizmus*), végül is 1930 januárjára marad: Kuncz Aladár nyilván alaposan elő akarja készíteni az összeállítást. (Decemberben ismét hirdetik: „Januári számunk az Erdélyi Helikon új korszakának ígéretes megnyitója lesz.“) Az eredmény méltó a vállalkozáshoz — és a hosszú előkészítéshez. A teljes ankét értékelése — az egész szám összefüggésében (figyelmezve a Kuncz szerkesztése óta egyre nyilvánvalóbb törekvésekre) — külön tanulmányt érdemel, itt meg kell elégednünk a nevek felsorolásával, a problémák jelzésével. A felsorakoztatott fiatal írók (akik közül néhányan szerepeltek már az *Ellenzék* mellékletében is): Balázs Ferenc (Székelyudvarhely), Csuka Zoltán (Újvidék, Jugoszlávia), Dárkó István (Kassa, Csehszlovákia), Dsida Jenő (Kolozsvár), Fekete Lajos (Újvidék), Győry Dezső (Rimaszombat-Prága, Csehszlovákia), Hevesi András (Budapest), Illyés Gyula (Budapest), Ignóty Pál (Budapest), Jancsó Béla (Kolozsvár), József Attila (Budapest), Ormos Iván (Temesvár). E „fiatal magyarok“ közül, Dsida mellett, József Attila a legfiatalabb. A választát megelőző jellemzésben ez áll: „Szül. 1905-ben Budapesten. Rikkancs, hajóinas, kenyeres, borfiú, kukoricacsösz, házitánító, fahordó, kövezőinas, bélyegáros, fixes újságkihordó, mezei napszámos, kifutó, bankhivatalnok, vásárcsarnoki kisegítő, magyar-francia levelező, könyvelő, takarító, műfordító, vizárus moziban, tanárjelölt. Egyetemi tanulmányokat végzett a szegedi, a bécsi, a párisi és a budapesti bölcsészeti karokon. Megjelent egy verskötete. Összevetve a többiek bemutatásával, feltűnik a „foglalkozások“ bő felsorolása (Győry Dezsőnél találunk némileg hasonló) és bizarr megfogalmazása. Mintha a *Tiszta szívvel* költőjének s a Kunczhoz írt levél szerzőjének a szavai volnának! József Attila szerzőségének azonban ellentmond, hogy egykötetes íróként szerepel itt, holott — a *Helikon*-olvasóktól is ismert *Nincsen apám se anyám*mal együtt — már harmadik versesköteténél tart, s ilyen tévedés vagy nagyvonalúság elképzelhetetlen pályája elején tartó írónál. Honnan hát a jellemzésbeli hetyke hang? Alighanem a költő leveléből került át a *Helikon*ba; ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert maga a válasz sem nélkülözi az iróniát-öniróniát: „Elt, szeretett és meg fog halni. Amit mást mondhatok magamról, az mind csak ennek a részletezése.“ Az első mondat, kissé másképp formálva, majd a *Kész a leltár* utolsó soraként jelenik meg („Éltem — és ebbe más is belehalt már.“) A „Magamban bíztam eleitől fogva“ verssor — amely egyértelműen a zsolttárral polemizál (a *Tebenned bíztunk* egyik magyar fordítását különben József Attilának

köszönhetjük!) — a nyilatkozatból ugyancsak kikövetkeztethető; mintha élvezné is ezt a logikai játékot, az én és a ti — az ők — szembeállítását, a „tisza költészet” s a közösség, a társadalom szembesítését, az értékek és igazságok relativitásának kimutatását: „Hiszek a tiszta észben, aminthogy mindenki hinne benne, ha véle élni nem volna fáradságos. A tiszta költészetben, mert ő teremtette meg azt a közösséget, amely a társadalom antagonizmusa fölött derűs erő, valóságos egész és mennyei egészség. A tiszta szellemben, amelynek szabadsága korlátlan, amely a testet is föloldozgatja azáltal, hogy önfegyelemmel mintázódik a történetiség porhanyó plasztikáján. Sokat szenvedek, de pusztán csak magamért, és így az nem számít semmit. Az értékek és igazságok elhagyatottsága miatt kétségbeesnem pedig oktalanság volna: azok, akár akarjuk, akár nem, önmaguktól is rengő virágzásba pattannak, mint isten tekintetére a rózsaliget.” S bár azt állítja, hogy az emberiség nem érdekli, csak az értékteremtés, vagyis „Költészetet a költészetért, igazságot az igazságért, értéket az értékért” akar létrehozni, ezt mégsem függetleníti a társadalomtól — csupán a talmi igazságoktól („a történetiség porhanyó plasztikája”). Különállását — „mást nem vállalhatok semmiféle szándék jegyében” — hangsúlyozottan történelmi keretbe állítja, amikor a keltezését és helyszínt beépíti nyilatkozatába: „1929-ben, Magyarországon.” Van azonban e nyilatkozatnak egy félmondata, amely éppen nem elzárkózást mutat a társadalmi-politikai küzdelmekről: „nyűgös és alázatos kisbérese vagyok az eljövendő tisztultabb társadalmi berendezkedésnek”.

A *Helikon* következő József Attila-adata 1930 októberéből való. Ezt azonban megelőzi a bevezetőben már idézett, Dsidához szóló levél, amelyet József Attila Hódmezővásárhelyről ad fel 1930. június 16-án: „Itt küldök tiennégy verset, helyezd el őket kérlek tetszésed szerint. Midőn találkozunk, a *Helikonról* s a Pásztorútról szólottál volt, én mindkét lapotokba örömmel dolgoznék.” És a június 29-i *Pásztorútr*ben már benne is van egy József Attila-vers, a *Nyár* — s egy szerkesztői üzenet (Áprily és I. Szemlér Ferenc is üzenetet kap, tehát Dsida mint szerkesztő meghonosítja az ilyenfajta üzenetváltást is): „*József Attila*. Hálásan köszönjük a beküldött kéziratokat. Nagy örömeinkre szolgál, hogy az új magyar költészet egyik legtehetségesebb, fiatal beérkezettje munkatársaink sorába szegődik. Érintkezésbe léptünk az Erdélyi Helikonnal és kérését, melyet a magunk részéről kész örömmel teljesítünk, ott is tolmácsoltuk. Kérjük továbbra is munkatársi működését és szeretettel köszöntjük.” A következő, kettős folyóiratszámában ismét szerepel József Attila, *Füst* című versével. (Ugyanebben a július 27-i számban találkozunk Gaál Gábor nevével is, három Iwan Goll-fordítását adja közre.)

Arra vonatkozólag, hogy Dsida hány verset adott át Kuncznak, nincs adatunk. Csak a folyóiratból tájékozódhatunk (egyelőre?), ahol *József Attila két verse* cím alatt, szép tördelésben következnek egymás után az *Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas lesz* (a *Medvetáncban: Bánat*) és az *Esik*. (Gáborjáni Szabó Kálmán *Lovak* című dinamikus fametszete hangulatilag és stílusosan pontosan illik a versekhez, grafikaikailag is hangsúlyt ad a két József Attila-oldalnak. *A magyar fametszet a XX. században* címen közreadott tanulmányában Rosner Károly egyébként ezt írja, pár oldallal előbb e *Helikon*-számban: „Külön fejezet a magyar fametszés új korszakában a Debrecenben élő Gáborjáni Szabó Kálmán [...] teljesen kiforrott egyéni stílusával hivatott arra, hogy a külföld előtt a magyar fametszet reprezentánsa legyen.”) Mindkét vers József Attila lírájának számottevő darabja — az *Esik* éppenséggel a társadalmi töltetű tájversek s a lázongó szegényember-versek jegyeit hordozza. Mindennek, csak apolitikusnak nem mondhatók az ilyen sorok:

*Feszeng a tők, busong a boglya,
esik a meztlábásokra,
a munkátalan munkásokra,
esik a magántulajdonra,
a lány talajra, a toronyra,
gödörlakó kubikosokra,
párnás, polgári lakásokra.
Esik, esik, hisz az a dolga.*

*Lassudá, országos eső,
nehézkedve és panaszkodva.*

Ezt a *Helikon*-számot is hasznos volna alaposabban szemügyre venni. De ha erre nincs is most lehetőségünk, álljunk meg azért Németh Andor esszéjénél (*Ady örök-fiatalága*), pontosabban Németh Andor nevével; az egykori budapesti francia

szakos tanárjelölt, majd Kuncz Aladár fogolytársa a „fekete kolostorban“ — már előbb is szerepel Kuncz folyóiratában. József Attila pártfogója a bécsi korszakban, a költő hűségese kritikusa és egyik legjobb barátja, a XX. századi magyar irodalom első harmadának nagy összekötője — a *Nyugat*, a *Dokumentum*, a *Diogenes*, a *Szép Szó* munkatársa — Kuncz Aladár halálakor verset ír a *Helikon*-ba (1931. augusztus—szeptember), cikket a *Nyugat*-ba, emlékirataiban pedig a *Fekete kolostor* szerzőjéről s az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjéről szóló részt így kezdi: „Kunczot végtelenül szerettem.“ *József Attila és kora* című terjedelmes tanulmányában meglepően kevés szava van a *Korunkról* (pedig ő is munkatársa volt), a „Férfikor“ fejezetben megemlíti viszont, hogy József Attila „időnként vendégszerepel az *Erdélyi Helikon*-ban is“, sőt idézi és kommentálja 1929 végén írt, 30-ban megjelent nyilatkozatát. Mindezek után nem indokolt-e Németh Andorban sejtteni a közvetítőt?

Persze, nem kevésbé fontos volna tisztázni a Dsida Jenő szerepét is József Attila korai erdélyi, helikoni kapcsolataiban. (A *Pásztortűz* bibliográfiai adatait a Dsidáról szóló doktori disszertáció szerzője, Láng Gusztáv bocsátotta rendelkezésemre.) Dsida szövegei, úgy tűnik, nem tökéletesen irányadók, alighanem be kell számítanunk a költői-kritikusi szerepjátszást is. Itt van például sokat emlegetett kritikája a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötetéről, az *Erdélyi Helikon*-ban, 1931-ben. Az eddig elmondottak — a levél, a *Pásztortűz*-, *Ellenzék*- és *Helikon*-közlések — tudatában vajon szó szerint vehetjük-e, hogy Dsida ilyen tájékozatlan fiatal költőtársa pályáját illetően? Mert a cikk e szabadkozással kezdődik: „*József Attila* fiatal költő. Amint verskötetének utolsó oldalán látom, már 1929-ben jelent meg verseskönyve. Sajnos, azt nem ismerem, s így József Attilát sem ismerem egészen: kétévi futásának grafikonját nem látom, abból előre következtetni nem tudok, s az összehasonlítás élvezetéről is le kell mondanom. De így is van valami tenyérjólásszerű érdekesség, valami grafológus-izgalom abban, amint negyvenoldalas kis füzetét kezembem tartom.“ Figyelembe véve a szóban forgó kötet valamennyi versét, s nem is annyira az osztályharcosakat (bár Dsidának valóban szemet szúr „egy-egy költőiesített, tudákos marxi szólam, vagy „elvtárs«-megszólitás“), hanem elsősorban a Babitsot támadó *Egy költőre* címűt, jobban megérthetjük az óvatosságát („kétévi futásának grafikonját nem látom“) — s a régi értelmezőknél (például Patakinál) jóval többre értékelhetjük Dsida kritikáját. Igaz, a kritikus majd minden lelkes dicséretét egy fenntartással ellensúlyozza, ilyen értelemben elfogadjuk Bóka László jellemzését róla („A kis kritika megdöbbszent küzdelem József Attila költészetével“), mégis, jó néhány kijelentését a rákövetkező nem érvényteleníti; azt például, hogy „Az utolsó évek magyar verstermésében alig emlékszem vissza könyvre, mely annyire leköltött volna...“, sem azt, hogy „Egy-egy versén igaz művészet csillog. De csillogása nem a drágaköveké, hanem a füvek reggeli harmatáé.“ Dsidától nyilván idegen „a nincstelen csavargók szájas, zamatos, helyenként drasztikus beszéde“, viszont javára írja, hogy nyoma sincs benne „Ady individuális önistenítésének“, s hogy „akasztó-fahumorról figurázik saját magán“, és hogy „a sokak hangján“ akar beszélni, mint a népköltészet. Dsida e cikkében a magyar költői nyelv fejlődésének két ágát különbözteti meg, „a magyar nyelv zamatos, erős ősi törvényei“-t beteljesítő Adyt szembeállítva a nyugatos ággal (Tóth Árpád, Babits, Kosztolányi). „József Attila az Ady Endre költői útjának első igazi és helyes folytatója. Nem szellemet és nem ideológiát kapott József Attila Adytól, hanem intelmet: visszafigyelni őseink nehézkongású, bibliás, de mégis üde és vadvirágszagú beszédére.“ És ez a legnagyobb dicséret Dsidától, ezt támasztja alá a „Futtam, mint a szarvasok...“ muzsikájának felidézésével. A „gorombán döcögő, betyáros“ Villon-fordításait viszont élesen szembehelyezi Tóth Árpád és Szabó Lőrinc hibátlanul csillogó soraival; Dsida szerint a fordító túllőtt a célon: „erősen József Attila lesz Villonból, túlságosan szegénylegény, nagyon is hortobágyi levegővel...“ (Jóllehet újra a szerepjátszásnak tulajdoníthatjuk — hiszen Dsida nyilván nem érthetett egyet például az *Egy költőre* irányával —, ne hallgassuk el, hogy a cikkíró egy furcsa zárójelben kijelenti, épp a „marxi szólam“ s a „megtanult program“ kifogásolása után, hogy József Attila „programjával talán sokkal inkább egyetértünk, mint egyetértünk költészetével“.)

Dsida Jenő és József Attila alakját megrajzoló emlékezésében Bóka László hivatkozik 1934-es levélváltására Dsidával, amelynek során a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kritikusa így válaszolt: „Ma már nemcsak programjával, de költészetével is egyetérttek. Nincs nagyobb költészet ma az övénél. Gloria! Gloria! Gloria! Michael pápa [nyilván Babits — K. L.] egyet lép hátra, mögé, én lábához ülök, mint cselédke.“ De Bóka szerint a másik fél ugyanilyen melegséggel nyilatkozott: „József Attila rajongva beszélt róla. »Barátom« — mondta.“ A továbbiakból kiviláglik, hogy József Attila dicséretnek olvasta — mint ahogy az is volt — a füvek reg-

geli harmatának a csillogását. Rövid portrévázlatában Bóka említi József Attila és Dsida levelezését is („Tudta például, hogy Dsidát Benedek Elek fedezte fel, tudott Dsida egy szerelméről, elmondta, hogy Dsida meghívta, de egyelőre nincs pénze az útra“), a levelek nyomára viszont ő sem akadt. Hogy 1931 után kapcsolatluknak, barátságuknak maradt-e írásos, felkutatatható dokumentuma, a jövő mutatja meg. Am így is meggondolkoztató történet ez irodalmunk húszas-harmincas évekbeli fejezetében. Tanulságai a mába érnek.

(Nem mellékes, csakhogy többségében már ismert tény József Attila románból készült műfordításainak megjelenése erdélyi folyóiratokban. A *Korunk*-közléssel párhuzamosan az *Erdélyi Helikon* is közzétett négyet e fordítások közül, 1934-ben. A kézirat útjáról nem tudunk meg semmit, *A Helikon* és az *Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládájából* sem.)

Irodalomtörténetileg, az eddig összefoglaltakhoz képest, mellékág, de szintén külön elemzést érdemel az *Erdélyi Fialatok* felfigyelése József Attilára — az 1930-ban indult lap „Fiatal magyarok“ (!) rovatában. Ennek megértéséhez vissza kell majd térni a Bartha Miklós Társaságra és a *Ki a faluba* című, 1930-as, Fábiani Dániellel együtt irt József Attila-röpiratra. Nemcsak általában a magyar és közvetlenül az erdélyi magyar falukutatással függ ez össze (illetve az *Erdélyi Fialatok* falukutatása kap biztatást, segítséget ezen az úton is), hanem József Attila közöség- és nemzetszemléletével kell ismét szembenézni, reálsán, elfogultságok nélkül. Szentimrei Jenő már említett *Helikon*-cikke mellett (1929) a fiatalok falukutatása 1931-ben ugyancsak felmerül az *Erdélyi Helikon* hasábjain, amikor Balogh Edgár mondja el a csehszlovákiai *Sarló* tapasztalatait („A mai európai fiatalság útja“ ankét keretében); a *Korunk* anyaga ebben a vonatkozásban igazán gazdag, bár meglehetősen ellentmondásos, igaztalan kritikáktól nem mentes. (Haraszi Sándor súlyosan vádaskodó cikke mellett újra kell olvasnunk a Balogh Edgárét is, amelyben — 1937-ben — József Attila „a magyar národnyikok“ úttörőjének nevezetetik; a *Ki a faluba* társszerzője nem jár sokkal jobban a *Hét* próbában sem...)

A *Korunk* szerepét József Attila pályáján természetesen nem ezekből a röpirat-visszhangokból, hanem főképpen a versközlésekből kell megítélnünk. Közöséget kínált a *Korunk* József Attilának — az Odából (*A város peremén*), az *Elégia*ból ismert értelemében:

*Ím itt vagyunk, gyanakvón s együtt,
az anyag gyermekei...*

És:

*Tudod-e,
milyen öntudat kopár öröme
húz-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?
Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben lőknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz,
oh lélek! Ez a hazám.*

„A tömény bánatot“ próbálta elkeverni József Attila milliókéval. És ebben itt, Erdélyben is barátokra talált. Az „Íme, hát meglettem hazámat“ mégsem lehet csak a bánat elkeverésének eredménye, s nemcsak a hité, hogy „Az egész emberi világ itt készül“, s „egy megszerkesztett, szép, szilárd jövőt“ várunk. Pedig József Attila megpróbált hittel hinni benne, s keményen hadakozott érette — olykor azok ellen is, akikkel pedig lényegében egy táborba tartozott.

E régi, le teljesen ma sem zárult viták, pörök újralefolytatásához még aligha van kellő erőnk. Valamennyit okulni azonban a részletekből is lehet. Ezúttal a „hiány“ értelmezése végett közeledve például „*Új Szellemi Front*“ (1935) című vitacikkéhez, meg kell állnunk a Tamási Áronról szóló résznél. Noha Tamásihoz nem fűzte József Attilát személyes barátság, harcostársi emlék, mégis a legtöbb megértéssel az ő követelését („Népi szellemet a Duna mentén“) fogadja: „Tamási erdélyi író. A nehéz kisebbségi sors, egy fiatal kapitalista-nacionalista államban, éretté nevelte, gondolkodása az ellenforradalom sorvasztó szellemétől érintetlenül fejlődhetett. Az egész táborban az ő magatartása az igazán rokonszenves. Ő küzdeni kíván »a magyar népnek és minden népnek szociálisan és szellemileg jobb és emberibb életéért.« Tőle, a kisebbségi írótól hallhatjuk, hogy az író szabad megnyilatkozása tekintetében »a magyarországi szellemet mulasztások terhelik.« Jó-

zsef Attila egyetértéssel idézi Tamási óhaját, hogy a dunamenti népek végre egymásra találjanak: „S mert nem lát »közeli és komoly lehetőséget arra, hogy a politika közelebb hozhatná ezeket a népeket egymáshoz«, azt a vállalkozást javasolja az írónak, hogy »a politikai és uralkodó rétegek megkerülésével kizárólag a szellem eszközeivel és hódító erejével közeledjünk.« »Nem látom be — kiált föl —, hogy amíg a politika zajlik, azalatt miért ne találkozhatték a nép a néppel!« József Attila nem e szép illúzió idealizmusát bírálja, hanem azt, hogy Tamási — a székely falu természetesen jogos szeretetében — megmarad a „népiesek“ táborában, s a „népies szellemet“ azonosnak hiszi a demokráciával.

De gondoljuk tovább a művelődés- és irodalomtörténetet. És emlékezzünk rá, hogy ez a Tamási Áron lesz az 1937-es Vásárhelyi Találkozó elindítója, mozgatója, szónoka — elsősorban a *Brassói Lapok* hasábjain, József Attila pedig megírja azóta is a dunamenti népek barátságának hitvallásaként emlegetett versét (Tamási idézett gondolatmenetének lényegében nem mondva ellent). A *Dunánál* a *Szép Szó* 1936. június—szeptemberi számának bevezetőjeként jelent meg — és a *Brassói Lapok* már 1936. július 5-i számában közli, vastag kerettel kiemelve. Ma már nehéz a ráarakódott pátosztól mentesíteni magunkban ezt az őszinte számvetést („A világ vagyok — minden, ami volt, van: / a sok nemzetiség, mely egymásra tör“) és bejelentést („... Én dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a multat be kell val-lani“), mégis újra és újra meg kell próbálkoznunk vele. Hiszen *A Dunánál* a *Hazám* ikerverse, ugyanabból a helyzetből született (helyzetdalos indításuk rokon volta sem véletlen!) — közösségkereső segélykiáltás mindkettő, s József Attila személyes sorsából fakadt költői igazságait magunknak érezhetjük. Költőnk itt, a pálya majdnem utolsó állomásán érkezett el a szintézishez, a tiltakozó és követelő hazafisághoz, mely nem tagadása korábbi elveinek, nem elárulása, hanem beleteljesítése közösségeszményének:

*Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,*

*hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót — nekem
add meg boldogabb éneket!*

Ez a vers is napvilágot látott a *Brassói Lapokban*, három hónappal a *Szép Szó* 1937. júniusi különszáma után, még a költő életében — abban az antifasiszta és nacionalizmusellenes, a kisebbségi jogokat hevesen védő vonulatban (1937. szeptember 26-án), amelyet a Kacsó Sándor szerkesztette bátor és példamutatóan igényes napilap következetesen vitt végig. Ebben a brassói lapban jelent meg g. i. [Gábor István] nekrológja, amely 1937 decemberének első napjaiban József Attilát így búcsúztatja: „Anyja kun volt, apja félig székely, félig román. Ő »mai magyar«, akiben benne kavargott már a nemzetiségek kibékülésének eszméje.“ (*Egy »mai magyar« a mozdony kerekei alatt*. *Brassói Lapok*, 1937. december 6.)

„Hiány“-értelmezésünk utolsó fejezeteként a befogadás új fejezetét kellene alaposan kijegyzetelnünk, mérlegelnünk: a József Attila szárszói öngyilkosságának hírért fogadó döbbenet. Az élre — tudom, meglepő — a *Pásztortűz* nekrológja kerül. Nem a legkorábbi (folyóirat nem versenyezhet a napilappal), de feltétlenül korai, hiszen az 1937. december 15—31-re dátumozott karácsonyi kettős számban már olvasható, irodalomtörténeti-művelődéstörténeti jelentőségét azonban nem a reagálás gyorsaságának köszönheti. Bár a súlyosan beteg Kovács Józsefnek, a prózairó-esztétának, aki nevét adta Gaál Gábor *Korunkjához* mint a törvény előtt felelős szerkesztő s írásait a marxista folyóiratba, és aki „mellesleg“ Dsida barátja volt — a mostohan elfelejtett, lexikonokból azóta is kihagyott Kovács Józsefnek igazán sietnie kellett, hogy megírhasa még a *Döntsd a tőkét, ne sáránkozz* költőjének emlékezetét. (Kovács Józsefet 1937 karácsonyán már temették. Ugyanabban a *Korunk*-számban, mint József Attilát, vagyis 1938 januárjában már őt is gászolja a lap, Kovács Katona Jenő kis krónikájában.) E személyi „érdekeségén“ túl azonban a Kovács József írta búcsúztató tartalma a lényeges. Az is, hogy már első mondatában „az új magyar költőnemzedék vezéregyéniségé“-nek nevezi József Attilát, de sokkal inkább az a rejtett, mégis tartásos és nyilvánvaló polémia, ahogy Dsida Jenő *Helikon*-beli kritikájának megállapításaira visszatér. Tulajdonképpen a Dsidától említett „két ág“ összeérését ismeri fel a már halott lírikus életművében: „Villon és Petőfi nyomán szabadul fel világa, míg bizonyos modern népiességen keresztül eljut az új magyar klasszicizmusnak abba a szakába, melyet Kosztolányi emelt a legmagasabb fokra. A francia szimbolizmus és a legpuritánabb magyar egyszerűség vegyülete ez a stílus...“ József Attila nem távoli csillag Kovács

VARGA IMRE: JÓZSEF ATTILA (SZOBORRÉSZLET)

József számára, hanem sorskérdések kifejezője. „A magyarsághoz való viszonyát Ady világánál rendezti. S bár művészileg nagyon kevés köze van Adyhoz, az ember érzi, hogy letagadhatatlanul rokona, sőt legközelebbi rokona. [...] A faj sorsát érintő egyetemes felelősség és kötelezettség feszíti lírai egyéniségüket.“ Lázadozását nem csupán általános költői jegyként érzékeli („József Attila lázadó, mint mindenki, aki műveltségét szabadon használja és aki költő“), konkrét társadalmi-politikai vonatkozásaira is van füle, s van bátorsága ezt határozottan ki is mondani, akár a konzervatívnak tudott *Pásztortűz*-ben. Mint esszéírás is kiemelkedő a nekrológ zárórésze: „A kóborlásai idejéből való emlék egyik legfrissebb verse. Az erdők munkásait, a favágókat nézi. A munka üteme magával ragadja őt is, biztató szavakat mond nekik, majd felkiált: »Döntsd a tőkét, ne siránkozz!« A felkiáltásból verscím, a verscimből kötetcím, a kötetcimből a világgazdasági pangás idején, a társadalmi lehangoltság tetőfokán jelszó lesz. Verseskönyve napok alatt elfogyott. Így válik népszerűvé a szabadság után törekvő költő, akinek a tiszta szépség utáni vágyakozása rossz rendet feszítő hittel telik meg, de aki a keserves napok idején is megmarad elsősorban művészeknek. Üldözési mániája volt. S valóban a rendőrség részéről figyelt költők közé tartozott. Másik mániája az volt, hogy az új nemzedék legnagyobb költője. Ebben a kérdésben az idő fog dönteni.“ (Véletlen-e vagy kiszámított, ravasz írói fogás ez az utolsó mondat? Amelyre a saját választát már cikke első mondatában megadta... Az utóbbira gyanakszunk, Kováts József tudatosságát egy mondat erejéig sincs miért kétségbevonnunk.) És még egy fontos „adalék“: Dsida egykori lapja (ő már szintén nagybeteg, neve nem is szerepel a *Pásztortűz*-ön) két József Attila-vers újraközlésével is adózik az egykori fiatal munkatárs, a vezéregyéniséggé vált s immár halott költő művészetének: a *Kosztolányi* és a *Kész* a *lettár* egészíti ki a karácsonyi lapszámában a József Attila- nekrológot.

Az *Erdélyi Fiatalok* szintén még 1937-es jelzetű (IV.) számában méltatja József Attila életművét (Ádám Zsigmond cikkével) — a *Helikon* viszont meglepően hallgat. Kuncz Aladár már rég halott. Mindössze három sor jut a jelzésre, 1938 februárjában, a *Válasz* januári füzetét ismertető szemlében. (Szenczei László kezdi ezzel recenzióját: „*Boldizsár Iván* József Attilát, a tragikusan elhunyt nagy magyar költőt búcsúztatja férfias rokonérzéssel.“) A szinte megmagyarázhatatlan s aligha menthető mulasztáson csak 1941-ben enyhít Szabó István tanulmányértékű könyvkritikája, az összegyűjtött versekről. (Nem egyszerű „kisajátítás“ ez a méltatás, mint Pataki Bálint állította — noha nem ér fel Kováts József esszéjének esztétikai-társadalmi vállalásával.)

Természetesen a *Korunk* gyásza a legmélyebb — nem csupán a leglátványosabb. A személyes veszteség, sőt a személyes felelősség szól a versekből (Faludy György, Méliusz József, Salamon Ernő, Brassai Viktor, Berda József), Déry Tibor és Remenyik Zsigmond cikkéből, az 1938. januári szám élén, s egy hónappal később, a munkásság nevében megrendülten, önmardosó számonkéréssel szóló Nagy István vallomásából. Remenyik sem kíméletesebb, higgadt bevezetés után átkot szór mindenkire, akit felelősnek-bűnösnek érez József Attila halálában. De nemcsak személyeket ítél meg, kérlelhetetlenül: „Költőnek nem adatik meg az, ami megadatik akármelyik semmiházi politikusnak, párttűtő tábornoknak, megalomániás vezérnek és utazgató szélhámos politikai ügynöknek, hogy híre és neve a népszerűség egyetemessége előtt ismert legyen. A költő valóban a népért élt, majdnem természetes dolog tehát, hogy a költőt nem ismerte a nép. A költő a világ titkait, a természet és a társadalom kapcsolatait bolygatta, az emberi élet szerencsétlenségeit tárta és kendőzgette, csoda-e, ha a költőt nem ismerte a világ. Méltánylást aligha várhatott a költő ettől a világtól. Pusztuljon, roncsolódjon hát ez a világ, vesszen és süllyedjen, ha legjobb fiai egyikét így vesszni és süllyedni hagyta.“ Déry Tibor, aki talán még közelebb állt József Attilához, ragyogó írásban tárja a személyes emlékeket s az esztétikai igazságot: „Nagy költő volt, töredékes műve a magyar irodalom legnagyobbjai közé igyekszik.“ Méliusz versének Berzsenyi-motívuma ugyanezt mondja — miközben a hely szellemét hangsúlyozza, pátozzal:

Oh költőnk, barátunk, mily tragikus e dunai táj! Hazánk!

Kérdés

Az epilógus nem zárult le. Sorait sokan róják, hogy szűnjön a hiány, ne borzongasson az úr. Új költők indultak nyomában, ezen a tájon is, húsz-harminc-negyen esztendővel József Attila halála után.

De vajon távol az irodalom műhelyeitől, figyelnek-e egyáltalán a költőkre?